

2400 METŲ NUO PLATONO GIMIMO

K. STOŠKUS

PRINCIPŲ KONFLIKTAS FILOSOFŲ DISKUSIJOSE

(Sokrato polemika su sofistais
Platono „Gorgijuje“)

Komunikologijoje (žmonių dvasinio bendravimo teorijoje) filosofinių pažiūrų konfliktai sudaro specialią problemą. Tačiau tai nėra visai naujas dalykas. Filosofija su ja vienokiu ar kitokiu būdu susidurdavo nuo pat pirmųjų savo savarankiško egzistavimo žingsnių. Ypač komplikuotos nuo seno atrodė diskusijos tarp skirtingų filosofijos krypčių.

Marksistinėje ir nemarksistinėje filosofijoje tokių diskusijų efektyvumas vertinamas gana priešaringai. Vieni autoriai mano, kad nuolatinė tarpusavyje nesuderinamų principų konfrontacija yra normali filosofijos būklė, nes filosofija iš viso negali kitaip egzistuoti, kaip tik suskilusi į priešybes, kurios tarpusavyje viena kitą neigia, nors niekada visiškai viena kitos neįveikia. Filosofinės krypties, mokyklos ar koncepcijos vienpusiškumu, anot jų, apskritai reiškiasi žmogaus minties istoriškumas, jos didesnis ar mažesnis apibrėžtumas. O dėl to apibrėžtumo bet kokie principai ir gali būti panaudoti žmogaus patyrimo sistematizacijai. Iš skirtingų principų susidūrimo gimsta naujos idėjos, savaime neišvedamos nė iš vieno atskiro principo, todėl jų prieštaravimą galima traktuoti kaip būtiną filosofinės minties vystymosi šaltinį. „...Filosofija yra poleminis mokslas ir vystosi per nenutrūkstamą kovą ir pažiūrų susidūrimus“¹.

Kitų filosofų nuomone, produktyvi diskusija galima tik tarp tokių žmonių, kurių įsitikinimai yra vienodi arba artimi². Pagal šį požiūrį, produktyviai diskutuoti — vadinasi, pasiekti bendros nuomonės ginčijamu klausimu. Tuo tarpu ginčai tarp skirtingų filosofijos krypčių atstovų paprastai užsibaigia tuo, kuo ir prasidėjo. Nė vienas, kas nuosekliai laikosi kokių nors bendrų principų ir jais pasitiki, nėra pasirengęs jų atsisakyti, o be nusiteikimo priimti *bet kuriuos* principus, įeigu tik jie bus teoriškai pagrįsti, negali būti mokslinės diskusijos.

¹ L. Kasprzyk, A. Węgrzecki, Wprowadzenie do filozofii, W., 1970, str. 275.

² Т. Павлов, Избранные философские произведения, т. 4, М., 1963, стр. 696—701.

Daugiausia, ką duoda skirtingų pozicijų konfrontacija, yra tai, kad pavidomi, patikslinami, pataisomi argumentai savaime neabejotiniems principams apginti. Bet, atidžiau pasižiūrėjus, matyti, kad ir tie argumentai yra tariami, nes oponentui jie paprastai neturi jokios įrodymo galios. Net tuo atveju, kai pateikiamus argumentus oponentas priima, pastarajam atrodo, kad jie nepaneigia jo principų, o tik paliečia kai kurias tais principais paremtų įrodymų formas. Todėl oponentas stengiasi surasti naujų, korektiškesnių įrodymo būdų, patikimesnių argumentų, neatsisakydamas pačių anksčiau priimtų principų. Vadinasi, argumentai, kuriuos pateikia savo poziciją ginantis filosofas, yra daug svarbesni ir reikšmingesni jam pačiam, negu jo oponentui; jie atlieka ne tiek įrodymo priemonių, kiek nuosavos pozicijos pateisinimo funkciją. Vadinasi, filosofas nebent sustiprina savo įsitikinimą, kad jo pozicijos yra teisingos, kad jų ir toliau galima drąsiai laikytis, bet nieko neįrodo oponentui, kuriam dažnai net susidaro įspūdis, jog jo idėjinis priešininkas iš viso nepajėgia argumentuoti, o tik maskuoja, dangsto savo koncepcijos silpnąsias vietas.

Pagal trečią, atvirai reliatyvistinį požiūrį, kuris sutinkamas kai kurių buržuazinių filosofų darbuose, nerezultatyvūs prieštaraujančių koncepcijų susidūrimai rodo, kad filosofiniai principai visi be išimties yra lygiaverčiai. Todėl kova už kokią nors pažiūrų sistemą yra visiškai beprasmiškas ir beviltiškas užsiėmimas. Kiekvienas jas pasirenka, atranda arba atmeta pagal savo individualius polinkius, skonį bei sugebėjimus.

Vertinant priešingų filosofinių pažiūrų susidūrimo pasekmes, reikia aiškiai skirti tris pažiūrų pagrindimo aspektus: psichologinį (individualaus arba kolektyvinio įtikinamumo), sociologinį (tam tikro socialinio sluoksnio gyvenimo būdo ideologinio pateisinimo, jo motyvavimo) ir gnoseologinį (teisingumo, objektyvumo). Psichologinį ir pažintinį filosofinių pažiūrų aspektą suvokė jau Antikos mąstytojai. Ideologinį jos aspektą išaiškino marksizmas-leninizmas, parodydamas, kad „viešpataujanti mintys yra ne kas kita, kaip idealinė viešpataujanti materialinių santykių išraiška, kaip mintimis išreikšti viešpataujantys materialiniai santykiai <...>“³. Polemizuodamas su įvairiomis idealistinėmis koncepcijomis, V. Leninas nuolatos pabrėždavo filosofijos ideologinį vaidmenį. „Pakanka atsiminti milžinišką daugumą madingų filosofinių krypčių <...>, — sakė jis, — kad įsivaizduotume ryšį tarp buržuazijos klasinių interesų ir klasinės pozicijos, tarp visokių religijų formų rėmimo ir idėjinio madingų filosofinių krypčių turinio“⁴. Ideologinį vaid-

³ K. Marksas ir F. Engelsas, Vokiečių ideologija, p. 39.

⁴ V. Leninas, Raštai, t. 33, V., 1955, p. 200.

menį filosofija atliko visais laikais. „Naujausioji filosofija yra tiek pat partinė, kaip ir prieš du tūkstančius metų“⁵.

Filosofijos polemisinis pobūdis apskritai buvo akivaizdus jau antikiniais laikais. Tų laikų filosofai labai vertino ginčo technologiją, ją tyrinėjo ir nuodugniai aiškino savo mokiniams. Viešpatavo nuomonė, kad ginčas gali padėti surasti tiesą, įtikinti klausytoją. Apnuoginta filosofinės minties polemiskumo forma yra Platono dialogai. Platono principai čia išmėginami polemikoje su jiems priešingais įsitikinimais. Ir ne tik išmėginami: sudaromas išpūdis, kad čia jie pirmą kartą suvokiami ir apibrėžiami. „Juk tiksliai aš pats dar nežinau to, apie ką kalbu,—sako Platono Sokratas,—aš tik ieškau drauge su jumis, ir jeigu kas, ginčydamasis su manimi, ras teisingą įrodymą, aš pirmas su juo sutiksiu“⁶. Jo Sokratas polemizuoja tiek pat noriai su pačiu savimi, kaip ir su kitais. Tarp šių dviejų ginčo formų jis nemato principinio skirtumo: jų abiejų tikslas — tiesa. Su savo paties abejonėmis jis kovoja, naudodamas tuos pačius proto argumentus, kaip ir kritikuodamas oponentų samprotavimus. Bet kokiuose tiesos ieškojimuose jis atsisako remtis visuotine nuomone, žymių žmonių autoritetais, gąsdinimu, graudenuimu arba pajuka. Sokrato ironiją nėra tikslo vertinti kaip paprastą apsimetinėjimą. Intuityviai juntamas intelektinis pranašumas jam niekur nėra veiklos motyvu. Priešingai, jis nuolatos tikrina jį išmėgintu „sokratiniu metodu“. Kai Sokratas „apsimeta“ nežinąs, jis iš tikrųjų nežino tiek, kiek to reikalauja jo absoliutūs principai. Iš čia kyla jo „keistuoliškas“ noras ginčytis su kiekvienu, kas drįsta su juo leistis į pokalbį, „egzaminuoti“ tuos, kurie laiko save išminčiais. Kai tie išminčiai, susipainioję prieštarravimuose, nutyla, Platono Sokratas nevengia diskutuoti ir pats su savimi.

Galėtume pasakyti, kad Sokratas apsimeta tiek, kiek, jusdamas savo intelekto galią, nusileidžia iki elementarių klausimų formulavimo, kiek prisipažįsta nežinąs to, ką oponentai laiko visai aiškiais dalykais. Bet, jeigu tai apsimetimas, vadinasi, jo iš esmės negali išvengti joks filosofas, polemizuojęs su sveiko proto įsitikinimais. Šiuo atveju mes turime sutikti su K. Marksu, kai jis savo „Epikurietinės, stoinės ir skeptinės filosofijos sąsiuvinuose“ laiko būtinu dalyku Sokrato ironiją suprasti pagal Hegelio interpretaciją, t. y. „kaip dialektinius spąstus, kurių pagalba kasdienis sveikas protas yra priverčiamas išeiti iš bet kokio savo *sustingimo* būsenos ir prieiti *ne iki savimi patenkintos visažinystės*, bet iki jam pačiam imanentiškos tiesos“. Anot K. Markso, ir sveiką protą niekinantis bei jo nekenčiantis Heraklitas, ir viską iš vandens kildinąs

⁵ V. Leninas, Raštai, t. 14, V., 1952, p. 337.

⁶ Платон, Сочинения в трех томах, т. 1, М., 1868, стр. 338.

Talis, ir Fichtė su savo pasaulį kuriančiu „Aš“,—„žodžiu, kiekvienas filosofas, kuris gina imanentiškumą nuo empirinės asmenybės, griebiasi ironijos“⁷.

Filosofinių principų konfrontacija, kurią Platonas pateikia gana dramatiškai, padeda jam atskleisti gvildenamų problemų daugiaspektiškumą, tiesos procesualinį pobūdį. To jis pasiekia, labai įtakingamai išdėstydamas ne tik Sokrato ir jo šalininkų, bet ir jų priešininkų pažiūras, imdamasis savikritikos. Kai kuriuose dialoguose („Parmenide“, „Sofiste“) Platonas, V. Asmuso žodžiais tariant, atskleidžia „dialektinio pažinimo ir mąstymo antinomiškumą“ su tokia jėga, kuri prilygsta G. Hegelio „Logikos mokslo“ dialektikos jėgai⁸.

Aprašydamas Sokrato bei jo šalininkų laimėjimus prieš jų priešininkus, Platonas apskritai neabejoja filosofinių ginčų produktyvumu. Tačiau didelis pasitikėjimas proto argumentų galia jam neužtemdo to fakto, kad dauguma diskusijų baigiasi be jokių rezultatų. „Jeigu du imsis ką nors svarstyti,—pastebi Platono Sokratas,—tai nedažnai atsitiks, kad, pasakę savo teiginius ir suvokę svetimus, jie prieitų suderinto apibrėžimo ir tuo baigtų pokalbį; bet paprastai jie išsiskirs savo pažiūromis, ir vienas pasakys kitam, kad tas išsireiškia neteisingai arba neaiškiai, ir štai jau abu įpykę, ir kiekvienas įsitikinęs, kad kitas savo kalbose vadovaujasi tik priešiškuumu ir užsispyrimu, o apie tyrimo objektą iš viso negalvoja“. Kad to neįvyktų, diskusijų dalyviai turi gerai vienas kitą suprasti, noriai išklaustyti oponento paneigimus ir neigti oponento mintis, jeigu jos yra neteisingos. Pats Sokratas priklausęs prie žmonių, kurie mieliau išklauso kitų daromus paneigimus, negu patys juos pateikia; pirmasis atvejis esąs didesnis gėris už antrąjį: „geriau pačiam išsivaduoti iš didžiausio blogio, negu išvaduoti kitą“⁹, nes nėra žmogui pavojingesnio blogio už klaidingą nuomonę. Kas nenori suprasti kito, nesugeba išklaustyti ir pripažinti daromų priekaištų, tam rūpi ne tiesa, o išankstinis įsitikinimas, kurį visomis galiomis jis stengiasi apginti. Jeigu diskusijų dalyviai yra tokio tipo žmonės, tai jie kartais išsiskiria pačiu slykščiausiu būdu, apipylę vienas kitą plūstamais žodžiais, tarpusavyje apsikeitę bauriais įžeidimais. Sokratas neieško objektyvių priežasčių, dėl kurių diskutuojantieji nenori vienas kito suprasti. Į tokius žmones jis žiūri paprasčiausiai kaip į ligonius, kurie, bijodami su gydymu susijusio skausmo ir karčių vaistų, nenori gydytis. Sokratas nekalba apie išankstinių įsitikinimų priklausymą nuo kasdienės žmonių gyvenimo praktikos, nuo jų socialinės padėties bei interesų (kaip idea-

⁷ К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произведений, М., 1956, стр. 198—199.

⁸ В. Асмус, Платон, М., 1969, стр. 232.

⁹ Платон, Сочинения в трех томах, т. 1, стр. 271.

listas, jis mano, kad žinios turi apspręsti žmonių siekimus), tačiau netiesiogiai Platono dialoguose tokią priklausomybę galima įžvelgti.

Panagrinėkime komunikologiniu aspektu Platono „Gorgiją“, įdomų keletu atžvilgių: 1) jame gvildenami oratorinės ir filosofinės komunikacijos savitumai, 2) skirtingų komunikacijos būdų aptarimas atskleidžia tas kliūtis, kurios susidaro skirtingas pažiūras ginančių žmonių diskusijoje, 3) skirtingi komunikacijos būdai susiejami su skirtingais principais, idealais ir net su nevienodu gyvenimo būdu.

„Gorgijaus“ dialogą sudaro Sokrato polemika su sofistais bei oratoriais: Gorgijumi, Polu ir Kalikliu. Ta polemika išryškina diametraliai priešingus jų gyvenimo principus.

Diskusijų dalyviai sutinka, kad visi žmonės nori gyventi laimingai. Bet ką reiškia gyventi laimingai?

Sokrato pozicija

I. Laimingas tas, *kas yra santūrus, sugeba save valdyti, kas yra savo norų ir malonumų šeimininkas.*

Ta sielos dalis, kurioje slypi mūsų norai, yra lengvatikė ir kintanti; ji nepajėgia atskirti to, kas žmogui yra naudinga, nuo to, kas nenaudinga ar net žalinga. Tai skylėta statinė, kurios niekada negalima pripildyti. Norus ir malonumus patiria tiek kvailiai, tiek ir protingieji, todėl malonumas ne lygu malonumui. Protingam žmogui malonumas negali būti savi tikslis,— toks žmogus vadovaujasi žinojimu, kas yra gera ir kas bloga. Jis žino prigimtį tų dalykų, į kuriuos nukreipia savo veiklą, žino savo veiksmų tikslą ir gali duoti ataskaitą už kiekvieną žingsnį. Todėl malonumų jis siekia tik dėl gėrio.

Bloga veikti be proto. Kas vei-

Sofistų pozicija

I. Laimingas yra tas, *kas patiria malonumus, kas turi norų ir gali juos patenkinti.*

Kas nori gyventi teisingai, t. y. pagal gamtos tvarką, turi duoti visišką valią savo norams, bet neslopinti jų. Kad ir kaip būtų jie nepažaboti, žmogus turi surasti sugebėjimų jiems tarnauti, jis turi tenkinti bet kokią savo norą.

Negali būti laimingas tas, kas neturi norų; priešingu atveju, patys laimingiausi būtų numirėliai ir akmenys. Laimingas tas, kas, tenkindamas norus, jų nepasotina, bet įgyja naujų. Kas prisotina kaip pilnas indas, tas jau niekuo nesidžiaugia ir dėl nieko nesikankina. Gyvenimo džiaugsmą sudaro tai, kad žmogus gali be perstojo į tą indą pilti, niekada jo nepripildydamas. Vadinasi, džiau-

kia be proto, tas daro ne tai, ko nori, o tik tai, ką laiko reikalinga. Kai žmogus daro neteisingumus, jam atrodo, kad jis daro, ką nori. Bet tada jis daro blogį. Blogio jis negali norėti, vadinasi, jis daro ne tai, ką nori, o ką laiko reikalinga.

Laimingas yra tas žmogus, kuris visada patenkintas tuo, kas yra, kuris nieko nereikalauja, kuris nesivaiko to, ko neprivalo daryti, ir nevengia to, ką privalo daryti. Kas nori būti laimingas, tegul pratinasi susivaldyti, tramdyti savo aistras.

II. Laimingas žmogus yra *išsiauklėjęs, teisingas, garbingas ir geras*. Nelaimingas tas, kas daro blogį.

Didžiausias blogis — daryti neteisingumus. Jis suteikia daugiausia kentėjimų, atneša didžiausią žalą. Laimę sudaro ne tai, kad išsivaduojama iš blogio, o tai, kad jo iš viso nežinoma. Pats laimingiausias yra tas, kurio siela nėra blogio patyrusi. Antroje vietoje tas, kas nuo blogio išsivaduoja (pavyzdžiui, atlieka bausmę, persiauklėja). Blogiausia tam, kas lieka neteisingas. Tai žmogus, kuris lyg kūdikis bijo skausmo ir nesi- gydo. Jis bijo bausmės, nes mato jos sukliamą nemalonumą, o nepastebi naudos, nenujaučia, koks apgailėtinas likimas žmogaus su negarbinga, sugedusia siela, nesupranta, kad ligota siela daug blogiau, negu silpnas kūnas.

giasi tik tas, kas tenkina savo norus, ir tik tas yra laimingas.

II. Laimingas žmogus yra *stiprus, narsus ir galingas*.

Laimingas tironas, kuris gali su savo pavaldiniais elgtis kaip panori. Kam likimas lėmė jėgą, tokiame žmogui gėdingas susilaikymas. Tik silpni žmonės, kurie nepajėgia patenkinti savo norų, peikia stipriuosius. Minia laiko gėdingu dalyku savivalę, norėdama paslėpti savo negalią. Negalėdama patenkinti malonumų troškulio, ji gina susilaikymą ir teisingumą. Silpnieji ir įveda papročių teisę tam, kad apgintų savo silpnumą. Pagal natūralią teisę bloga ir gėdinga kentėti neteisingumą. Silpnieji mano, kad būti aukštesniu yra gėdinga; jie gąsdina stipresnius ir tenkinasi ta dalimi, kuri lygi visiems. Tuo tarpu gamta skelbia, kad teisinga yra tada, kai geresnis iškyla virš blogesnio, stipresnis virš silpniesnio.

Sokrato ir sofistų pažiūras į gyvenimą galima išreikšti maždaug tokia opozicija:

1) protas	— noras
2) žinojimas (<i>μάθησις</i>)	— tikėjimas (<i>πιστις</i>)
3) santūrumas	— nesitvardymas
4) tenkinimasis tuo, kas yra	— prabanga
5) tiesos ieškojimas	— kova už būvį
6) teisingumas	— savivalė
7) socialinis pasyvumas	— aktyvumas
8) garbingumas	— galingumas
9) <i>gėris</i> (<i>ἀρετή</i>)	— <i>malonumas</i> (<i>ἡδονή</i>)
10) idealas	— tikrovė
11) amžinybė	— dabartis
12) nuoseklus mąstymas	— efektyvi praktinė veikla
13) demokratizmas	— elitarizmas
14) absoliuto siekimas	— reliatyvizmas

Svarbiausi tos opozicijos nariai čia yra „gėris“ ir „malonumas“. Jie nusako aukščiausias vertybes, kuriomis remiasi diskusijų dalyviai ir iš kurių gali būti išvedamos visos kitos vertybės. Pirmosiose slypi pastarųjų prasmė ir esmė. Todėl bet kokios diskusijos apie žemesnes, šalutines, antrines vertybes galų gale veda į pagrindinių principų konfrontaciją.

Diskusiją Sokratas pradeda mėginimu įrodyti oratorinės veiklos žalingumą, jos apgaulingumą. Oratorius, kaip paaiškėja iš pokalbio, yra įtikinimo meistras; tačiau jis įtikinėja, įteigia, nesiekdamas duoti žinių. O tai jau blogai, nes galima įtikinti ir tuo, kas teisinga, ir tuo, kas klaidinga. Vadinasi, tikėjimu negalima beatodairiškai vadovautis. Oratoriui nerūpi dalyko esmė; jam tik svarbu pasirodyti išmanančiu minios akyse. Įtikinimo meistras apeliuoja į žmonių nuotaikas, jausmus, pomėgius, o ne į jų protą, išmintį. Kaip ir visos kitos pataikavimo formos,— prie jų Sokratas priskiria kulinariją, kūno puošimą, sofistika,— iškalba, vaikydama žmogaus silpnybių, viliodama jį *malonumais*, į kuriuos linksta paikumas, ir taip jį apmulkindama, apie *gėrį* nė negalvoja. Gėris pasiekiamas proto pastangomis. Iškalba, anot Sokrato,— tai sielos kulinarija. Tik gydytojas ir gimnastikos mokytojas žino, kas yra gėris kūnui, o teisėjas ir įstatymų leidėjas nusimano apie sielos gėrį. Tuo tarpu tas, kas užsiima kulinarija bei kūno gražinimu, tik sudaro regimybę, kad rūpinasi kūnu, o kas verčiasi iškalba bei sofistika, tas tik apsimeta suinteresuotas sielos gėriu. „Už gydymo meno pasislėpė kulinarija ir de-

dasi žinanti geriausius valgius kūnui <...>, už gimnastikos visai tokiu pat būdu — kūno puošimas: užsiėmimas labai žalingas, apgaulingas, žemas, nedoras, jis apgauna linijomis, dažais, odos lygumu, apdaraus ir priverčia vaikytis svetimo grožio, užmirštant savąjį, kurį duoda gimnastika; <...> kaip kūno puošimas santykiauja su gimnastika, taip sofistika santykiauja su įstatymleidystės menu, ir kaip kulinarija — su gydomo menu, taip iškalba — su justicija”¹⁰.

Sofistų įsitikinimu, iškalba yra didžiulė jėga. Savo rankose ji yra sutelkusi visų kitų menų jėgą. „Oratorius sugeba stoti prieš bet kokią priešininką ir dėl bet ko taip, kad įtikins minią greičiau už kiekvieną kitą; trumpiau sakant, jis pasieks visko, ko panorės”¹¹. Galėjimas pasiekti to, ko nori, teikia malonumą, o malonumas yra laimė.

Ne visi Platono sofistai atmeta teisingumo principą. Gorgijas, pavyzdžiui, sako, kad iškalba reikia naudotis, nepažeidžiant teisingumo, t. y. taip, kaip ir koku nors varžybų menu. Pavyzdžiui, negalima kaltinti kumštynių meno, jeigu kas, jo išmokęs, primuš tėvą ir motiną arba ką nors iš savo giminaičių bei draugų. Tačiau tokia išlyga Sokrato negali patenkinti: jeigu žmogus žino, kas yra teisinga ir kas neteisinga, joks įtikinimas nėra reikalingas, o jeigu jis to nežino, tai jį reikia ne įtikinėti, bet pamokyti.

Šiose diskusijose *žinojimo* ir *tikėjimo* principai vienas kito visiškai nepašalina, nepaneigia. Prieštaravimas tarp jų kyla dėl subordinacijos; ginčijamasi, kuris iš šių principų yra svarbesnis, reikšmingesnis, vertingesnis, kuris nuo kurio turi priklausyti.

Platono Sokratas vertingu dalyku laiko tik žinojimu paremtą tikėjimą; pastarojo vertę nulemia žinojimo vertė. Tuo tarpu oratorius tikėjimu grindžia savo kasdienę praktinę veiklą. Per tikėjimą jis valdo žmonių nuomones, per jį pasireiškia jo valia ir *galia*. Galia (valdžia ir jėga) oratoriui yra maloni jau dėl to, kad ji sukelia pranašumo jutimą prieš kitus (publiką, minią). Antra vertus, galia priverčia kitus jam tarnauti, padeda tenkinti įvairius jo norus; o norų tenkinimas teikia *malonumą*.

Malonumui Sokratas nuosekliai priešpastato *gėrio* principą. Į gėrį žmogų orientuoja protas, o proto objekto pastovumas užtikrina paties žmogaus pastovumą. Tas, kas vadovaujasi malonumo principu, yra priklausomas nuo įvairiausių atsitiktinumų ir niekad negali sutarti pats su savimi. Šita idėja vėliau tampa pagrindiniu kinikų (o per pastaruosius ir stoikų) mokyklos principu, žymiu mastu nusakančiu bet kokią distancinę filosofinę orientaciją į buitinius aplinkos reiškinius ir savo paties psichologines būsenas.

¹⁰ Ten pat, p. 280—281.

¹¹ Ten pat, p. 270.

Sofistai *malonumo* principo nepagrindžia,— jiems jis atrodo savaime aiškus ir visuotinai priimtas (visi žmonės iš prigimties juo vadovaujasi). Sokrato klausimai parodo, kad tas aiškumas yra iliuzoriškas. Ne visi malonumai yra lygiaverčiai: vieni iš jų yra naudingi, kiti — menkaverčiai, tretieji — net žalingi. Pavyzdžiui, malonu yra patenkinti kokius nors žmogiškus poreikius, bet, kita vertus, malonumą patiriame ir tada, kai atsipalaiduojame nuo nemalonumų,— vadinasi, šiuo atveju reikia turėti nemalonumų, kad pasiektume malonumą. Kas, sirgdamas niežais, junta nepakeliamą niežulį, tam kasymasis yra pats didžiausias malonumas,— bet negi tokį be perstojo besikasantį žmogų galima laikyti laimingu?! Vienokius malonumus patiria protingi, drąsūs, geri žmonės, kitokius — paiki, bailūs ir blogi.

Taigi Sokratas parodo, kad malonumas nėra patikimas principas, kuriuo būtų galima grįsti visas kitas žmogiškąsias vertybes, kad tas principas turi būti pajungtas *gerio* reikalavimams. Šią išvadą galų gale iš esmės pripažįsta ir sofistai. Ją, atrodytų, galima laikyti žymiu kalbamos diskusijos laimėjimu, per kurį Platonas paskelbia Sokrato principų pranašumą prieš sofistų įsitikinimus. Tačiau iš tikrųjų tas laimėjimas yra gana iliuzoriškas: sofistai nesuabejoja nei savo gyvenimo būdo, nei juos atitinkančių principų teisingumu, o Sokrato propaguojama laimė jiems nepriimtina, keista ir absurdiška. Anot Polo, pagal Sokrato įsitikinimus, žmogus, sumanęs tapti tironu, bus laimingesnis tada, kai kas nors jį suims, paguldys ant kankinimų suolo, iškastruos, išdegins akis, sužalos visais įmanomais kankinimo įrankiais ir dar privers tą reginį stebėti jo vaikus ir žmoną, o galų gale nukryžiuos ir sudegins lėta ugnimi, negu tada, kai jis taps tironu ir valdys miestą iki savo amžiaus galo. Ir, reikia pasakyti, Polas beveik neperdeda: Sokratas laiko nelaimingiausiu tą, kuris, padaręs nusikaltimą, lieka nenubaustas. Teisinga bausmė yra gėris tam, kas ją patiria. Tai savotiški vaistai, kuriuos būtinai reikia išgerti, norint dvasiškai pasveikti. Todėl nusikaltėliui didžiausia bausmė... jo visiškai nebausti.

Praktiškas sofisto protas tokios pažiūros priimti negali: koks normalus žmogus ja galėtų vadovautis gyvenime?! Jeigu žmonės imtų elgtis pagal tokį įsitikinimą, visas jų gyvenimas apsiverstų aukštyne kojomis. Šiame pasaulyje žmonės vadovaujasi kitais principais, ir dėl to Sokratas jų tarpe atrodo silpnas ir apgailėtinas kūdikis. Jis pasirengęs geriau iškęsti kitų daromą blogį, negu pats jį daryti. Toks teisingumo principas, sofistų manymu, Sokratą visiškai nuginkluoja, trukdo priešintis bet kokiai savivalei, kurios jis gali susilaukti iš kokio nors piktavalių žmogaus.

Sofistai bei oratoriai priima ano laiko visuomeninę struktūrą kaip normalią ir siekia laimės jos padiktuotose sąlygose. Čia jie yra „savo

namuose": gerai suvokia įprastų daiktų ir veiklos priemonių reikšmę, kaip ir dauguma laisvųjų bendrapiliečių beatodairiškai siekia tų pačių vergovinės visuomenės sukurtų vertybių — politinės valdžios, turto, populiarumo ir pan. Kai susiduria tokie siekimai, laimi stipresnieji, galingesnieji. Šita situacija atsispindi sofistų stipresniojo teisės teorijoje. Žinoma, sofistų stipresniojo teisės idėja nėra nuosekli, kaip nėra apskritai nuosekli ir visa jų pažiūrų sistema. Tą nenuoseklumą žymiu mastu padiktuoja jų klasinis interesas: teisė į savivalę suteikiama ne kiekvienam, o tik laisvajam, t. y. tam, kas ją vykdo valstybinėmis priemonėmis ir dėl to gali likti nenubaustas.

Sokratui turtas, prabanga, valdžia, populiarumas iš esmės nėra vertybės, nes šie dalykai paprastai nepadedą siekti absoliutaus, amžino gėrio, kuris iškeliamas už visų kasdieninių utilitarinių vertybių ir norų sferos. To gėrio atžvilgiu nepastovių buitinių patogumų vaikymasis atrodo menkas, žemas, tuščias ir beprasmis. „Ir tegul kiti tave niekina, laikydami kvailiu,— moko Sokratas,— tegul ižeidinėja, jeigu užsigeidžia, net tegul muša, prisiekiu Dzeusu,— ramiai iškęsk ir gėdą, ir smūgius: su tavimi neatsitiks nieko blogo, jeigu tu iš tikrųjų garbingas žmogus ir atsidavęs dorybei“¹².

Kadangi Sokrato idealus gėris nesutampa su sofistų utilitariniu gėriu, tai net tada, kai Sokratas priverčia sofistus malonumo kriterijų apriboti gėrio kriterijumi, jų pozicijos tarpusavyje nėra niekaip nesuartėja. Aukščiausias absoliutaus gėrio principas sofistams lieka svetimas, kaip ir juo pagrįstas gyvenimo būdas. Jų nuomone, tokio principo laikymasis rodo, kad žmogus per daug giliai įsipainioja į teorinį mąstymą ir praranda realybės jausmą. „Koks bebūtų <...> gabus žmogus, jis, be abejonės, praranda vyriškumą, laikydamasis atokiai nuo miesto centro, jo aikščių ir susirinkimų, kur pagarsėja vyrai <...>“¹³.

Absoliutaus gėrio principo sofistai negali priimti ne tik praktiškai, bet ir teoriškai, ir tuo labiau, kad net pats Sokratas jo nepajėgia racionaliai pagrįsti. Jis pasitelkia į pagalbą mitologinį pasakojimą apie palaimingųjų Salas, į kurias patenka tik tie, kurie savo amžių nugyvena teisingai ir garbingai. Tas pasakojimas galės sofistams pasirodyti tokia pat pasaka, kokias rezga senutės, tačiau Sokratą jis įtikina. „Abejingas tam,— sako Sokratas,— ką vertina žmonių dauguma, aš ieškau: tik tiesos ir pasistengsiu iš tikrųjų tapti kaip galima geresniu, kad taip gyvenčiau, o kai ateis mirtis, kad taip mirčiau“¹⁴.

¹² Ten pat, p. 365.

¹³ Ten pat, p. 310.

¹⁴ Ten pat, p. 364.

Vadinasi, jeigu filosofinio ginčo produktyvumą vertinsime pagal patikimus tų principų ir įsitikinimų, kurių laikosi šalys, pradėdamos diskusiją, tai aprašytąjį Sokrato ginčą su sofistais turėsime pripažinti visiškai neproduktyviu: Sokratas priverčia sofistus prieštarauti patiems sau, bet neįtikina, kad tokia prieštaringa pozicija nepadeda siekti laimės ir kad neprieštaringas gėrio siekimas yra reikšmingesnis žmogaus likimui. Sokrato idealistinis racionalizmas neįveikia sofistų utilitaristinio ideologinio nusistatymo. Sokrato pozicija taip pat išlieka nepasikeitusi. Kitaip sakant, Platonas čia netiesiogiai parodo, kad diskusijose dalyvauja žmonės, turį seniai susiformavusius ir praktiškai išmėgintus gyvenimo principus, kurių jie nė vienas nesirengia atsisakyti. Ir tik dėl to, kad diskusijų dalyviai savo principų neatsisako, dialoge atsiskleidžia ne atskirų žmonių, o įsitikinimų, pažiūrų konfliktas. Paašškėja, kad, pasirinkdami *gėrio* arba *malonumo* principą, žmonės pasirenka atitinkamą orientaciją pasaulyje, atitinkamą gyvenimo būdą; ir atvirkščiai, pasirinkdami tam tikrą gyvenimo būdą, jie imasi ginti tą būdą pateisinančius principus.

Gyvenimo būdą ir jį atitinkančius įsitikinimus Platonas susieja su žmogaus intelekto pajėgumu. Malonumo principu vadovaujasi neišmanėliai, tamsuoliai ir vaikai. Jų paikumu remiasi kulinarija, kūno gražinimas, iškalba ir sofistika, t. y. keturios pataikavimo formos, atstojančios jiems tikruosius menus: gydymą, gimnastiką, įstatymleidystę ir teisingumą. Prieš tokių žmonių įsitikinimus protas yra bejėgis. Jeigu, sakysime, gydytojui tektų ginčytis su virėju, katras iš jų dviejų geriau nusimano apie naudingus ir žalingus valgius, ir jei jų ginčą turėtų išspręsti vaikai arba tiek pat neprotingi suaugusieji, tai gydytojas mirtų iš bado. „Vaikai,— sakytų virėjas,— ir jums patiems šitas žmogus padarė daug blogo, ir kenkia mažiausiems, paleisdamas į darbą peilį ir įkaitintą geležį, kamuoja juos; dusina, atima žadą, paskirdamas karčių karčiausius vaistus, marina badu ir vargina troškuliu— tai ne aš, kuris persotinu jus visokiausiais gardumynais!“¹⁵ Žinoma, gydytojas galėtų pasakyti, kad visa tai jis daro dėl pačių vaikų sveikatos, tačiau proto argumentai čia neturėtų jokios galios. Tarsi numatydamas savo likimą, Sokratas pastebi, kad tokioje pat padėtyje atsidurtų ir jis pats, jeigu jam tektų stoti prieš minios teismą: jis negalys nurodyti nė vieno malonumo, kurį būtų žmonėms suteikęs. „Ir jeigu kas pasakys apie mane, kad aš gadinu jaunus žmones, atimdamas iš jų kalbos dovaną, arba įžeidinėjau piktžodžiavimais senuosius privačiuose pokalbiuose ar susirinkimuose, aš negalėsiu atsakyti nei pagal teisybę, kad, girdi, visi mano

¹⁵ Ten pat, p. 358.

žodžiai ir poelgiai, neprieštarauja teisingumui ir jūsų norams, piliečiai teisėjai, nei kokiu nors kitu būdu" ¹⁶.

Sokrato numatymą patvirtina Sokrato tragedija, kurią Platonas aprašo „Sokrato apologijoje“: be pataikavimo gindamasis nuo kvailių kaltinimų, Sokratas tik papiktina minią ir užsitraukia sau mirties bausmę. Kvailas žmogus, anot B. Raselo, niekada negali teisingai atpasakoti to, ką kalba protingas, „todėl, kad jis nesąmoningai paverčia tai, ką girdi, į tai, ką gali suprasti" ¹⁷. Kaltintojų intelektualinių primityvizmas iki absurdo deformuoja Sokrato pažiūras: „Sokratas laužo įstatymus ir blogai elgiasi, tyrinėdamas tai, kas yra po žeme ir danguje, iš netiesos darydamas tiesą ir kitus to paties mokydamas" ¹⁸. Susidaro labai kebli situacija: kaltintojai nuoširdžiai piktinasi Sokrato nusikaltimais, o Sokratas stoisškai įrodinėja, kad jis visą gyvenimą siekęs teisingumo. Abi pusės neperžengia savo galvosenos ribų — kaltintojai nepajėgia pakilti iki Sokrato principų, todėl pastebi tik tai, kas nesutampa su įprastais mąstymo šablonais, tuo tarpu Sokratas nenori nusileisti iki kaltintojų galvosenos, todėl jų keliamus kaltinimus laiko melagingais. Jokios išeities iš susidariusios situacijos nėra: kaltintojai negali prašokti savo galimybių, o absoliutaus gėrio principas neleidžia Sokratui griebtis kompromisų, apsimetinėti. Šita komunikacinė aklavietė išreiškia ne tik Sokrato pralaimėjimą, bet ir pergalę. Sokratas fiziškai pralaimi minios akyse, tačiau laimi morališkai savo paties ir Platono tipo mąstytojų akyse. Ir ta pergalė jam yra daug svarbesnė už minios palankumo įsigijimą, o galų gale ir už pačią gyvybę.

Analogišką laimėjimą Sokratas pasiekia ir diskutuodamas su sofistais. Jis apgina absoliutaus gėrio principą, tik ne nuo sofistų, o nuo savęs paties: sofistams Sokratas nieko neįrodo, o pats dar kartą įsitikina savo elgsenos teisingumu. Antra vertus, jo elgsenos teisingumas jam pačiam yra vienintelė visiškai patikima savigynos priemonė; Sokratas ginasi, kad niekada, niekam ir niekuo nėra buvęs neteisingas. Vadinasi, dar kokiu nors specialiu būdu savęs ginti jam ir nereikia.

Žinoma, Sokrato ištikimybė savo principams nieko nesako apie tai, kiek objektyviai jis įveikia sofistų utilitarizmą. Jeigu Sokrato principuose neslypėtų to racionalaus turinio, kurį perėmė vėlesnės mąstytojų kartos, jo laimėjimas būtų gryna iliuzija, tuščias donkichotizmas. Kitaip tariant, Sokratas iš tikrųjų laimi, įtikindamas Platono skaitytojus, kad žmogaus laimę sudaro svarbesni dalykai, negu egoistinis poreikių tenkinimas, kad visuomeninių idealų siekimas duoda galimybę išlikti žmo-

¹⁶ Ten pat, p. 359.

¹⁷ Б. Рассел, История западной философии, М., 1959, стр. 102.

¹⁸ Platonas, Dialogai, V., 1968, p. 88.

gui tol, kol egzistuoja dvasinė kultūra, kad gėris yra ta būtina proto prielaida, kuria remiasi visi doroviniai išpareigojimai ir pan. Platono Sokratas padeda pamatus idealistinėms bei metafizinėms gėrio teorijoms. Su jo principais siejasi antikinis stoicizmas, aristotelizmas, neoplatonizmas, krikščioniškoji Viduramžių filosofija ir net I. Kanto kategorinis imperatyvas. Šitos koncepcijos padaro prasminga absoliučią Sokrato ištikimybę savo principams, tam tikru mastu pateisina jo bekompromisinį nuoseklumą. Vadinasi, Sokrato minčių adresatai virsta ne tik sofistai ir kiti tiesioginiai diskusijų dalyviai, bet ir visi kiti žmonės (jų tarpe ir vėlesnės kartos), kurie gali suvokti jo įrodinėjimus. Sokratas neįrodė sofistams bei oratoriams, kad jo gyvenimo būdas užtikrina žmogui laimę. Bet jo įrodymus palankiai priimdavo tie klasinės visuomenės mąstytojai, kurie sunkiai prisitaikydavo prie realios socialinės aplinkos, kurie dėl pažintinių, politinių, kultūrinių, psichologinių priežasčių atitrūkdavo nuo aktyvios praktinės veiklos ir dėl to radikaliai priešpastatydavo smulkmenišką, nepastovų, prieštaringą kasdienį gyvenimą sunkiai realizuojamam idealui, sąlygojančiam tam tikrą jų autonomiją, nuoseklumą ir bekompromisiškumą.

Ten, kur Sokratas matė tik pažintines bei intelektualines nesusikalbėjimo priežastis, galima išvelgti ir socialines kliūtis. Sofistai ir oratoriai buvo demokratinių Atėnų politinio, teisinio ir apskritai ideologinio gyvenimo avanposte. Jie darė tiesioginę įtaką politiniam Atėnų gyvenimui, įstatymų leidybai, formavo visuomenės opinioniją, reguliavo įstatymų taikymo ribas. Aiškiai suvokdami savo socialinę jėgą, jie negalėjo priimti tą jėgą menkinančios ir net niekinančios intelektualistinės išminčiaus pozicijos.

Galima manyti, kad aprašytoji polemika ne visiškai sutampa su istorine tiesa: Platonas negalėjo būti tiek bešališkas, kad visai objektyviai suvoktų ir įvertintų sofistų principus ir argumentaciją. Bet jis pakankamai įtikinamai išdėsto jų pažiūras ir, gal būt, net nesąmoningai parodo, kad Sokratui nepavyksta žinojimo pagrindu pakeisti sofistų principų.

Polemikoje aptikti sofistų prieštaravimai patiems sau nėra jiems tiek reikšmingi, kaip Sokratui, todėl ir neprivertčia jų keisti savo pažiūrų bei gyvenimo būdo. Dar daugiau: sofistų galvosenos prieštaravimai žymiu mastu atspindi faktinį gėrio kriterijų prieštaringumą. Neigdami absoliutaus gėrio principą, sofistai parengia dirvą Naujųjų laikų utilitaristinėms (T. Hobso, K. A. Helvecijaus, P. A. Holbacho, J. Bentamo, Dž. S. Milio ir kt.) dorovės teorijoms. Vadinasi, egzistuoja toks aspektas, kuriuo sofistai įveikia Sokratą, kaip visi realiatyvistai — metafizines bei idealistines dorovės teorijas.

Marksistinė-lenininė filosofija, susiedama dorovės normų funkcionalumą su objektyviais visuomenės ekonominės struktūros vystymosi dėsningumais ir juos atitinkančiais socialinių grupių poreikiais, atskleidžia Sokrato ir sofistų teorinių tradicijų gnoseologinį vienpusiškumą, nenuoseklumą. Dorovės principų ji neiškelia už visuomenės ribų, neatplėšia nuo jos praktinių interesų, bet kartu ir nesutapatina jų su vadinamąja natūralia teise, absoliučiai priešpastatančia individą visuomenei. Be to, dialektinė materialistinė filosofija paaiškina tas ideologines funkcijas, kurias įvairūs polemizuojančių koncepcijų variantai atliko skirtingomis klasinės visuomenės sąlygomis¹⁹.

Vadinasi, Platono išdėstytas Sokrato ginčas su sofistais ir oratoriais leidžia padaryti kai kurias komunikologiniu atžvilgiu reikšmingas išvadas. Visų pirma, filosofinės diskusijos, kaip ir bet kokios kitos dvasinio bendravimo formos, efektyvumas priklauso nuo komunikatorių dvasinio artumo. Daugelis filosofinių diskusijų tarp skirtingų kryptių atstovų baigiasi be tiesiogiai pastebimų rezultatų: diskusijų dalyviai dažniausiai išsiskiria, vienas kito neįtikinę, kad jų ginamos pažiūros yra teisingos ir kad jų būtina laikytis. (Žinoma, ir tokios diskusijos nėra visai bevertės: jos skatina ginčo dalyvius ieškoti abipusiškai priimtinių argumentų, įrodymo būdų, padeda geriau pažinti priešininko išeities pozicijas ir t. t.). Antra, konkretaus diskusijų oponento neįtikinimas (arba įtikinimas) dar nieko nesako apie ginamų filosofinių principų visuotinį priimtinumą bei jų socialinį reikšmingumą. Pagrindinis filosofinių diskusijų adresatas yra ne atskiras individas, o visuomenė. Kokių nors naujų filosofinių pažiūrų įsitvirtinimas visuomenėje priklauso, ne tiek nuo mąstytojų įrodymų nuoseklumo, griežtumo, neprieštaravimo (klasinėje visuomenėje ne sykį racionalistines koncepcijas į antrą vietą yra nustumusios iracionalistinės, intuityvistinės, mistinės doktrinos), kiek nuo tų socialinių vertybių, kurias filosofinė teorija imasi ginti bei propaguoti, ir nuo to, kiek ši teorija išreiškia svarbiausias visuomeninio patyrimo raidos tendencijas. Trečia, priešingų filosofinių pažiūrų susidūrimai išreiškia ne tik skirtingų tikrovės koncepcijų, bet ir skirtingų vertybių, gyvenimo būdų, socialinių interesų susidūrimus. Kadangi kiekvienoje filosofinių pažiūrų sistemoje slypi tam tikras istoriškai sąlygotas pažintinis turinys²⁰, polemika tarp skirtingų filosofinių kryptių (kaip ir bet koks kitas

¹⁹ Žr.: K. Marksas ir F. Engelsas, *Vokiečių ideologija*, p. 319–323; F. Engelsas, *Anti-Diuringas*, p. 80–81 ir kt.

²⁰ „...tai, kas šiuo metu pripažįstama tiesa, turi dabar paslėptą klaidingą pusę, kuri vėliau išsils aikštėn; lygiai taip pat tai, kas dabar pripažįstama suklydimu, turi savo teisingą pusę, dėl kurios jis anksčiau galėjo būti laikomas tiesa <...>“ (K. Marksas, F. Engelsas, *Rinkiniai raštai*, t. 2, V., 1950, p. 349). V. Leninas parodė, kad ir „filosofinis

teorinis ginčas) padeda atskleisti naujas pažintines problemas ir jas išspręsti. Pažintinių problemų sprendimas filosofijoje yra susijęs su ideologinių uždavinių sprendimu ir praktiniu visuomenės pertvarkymu: kiekviena filosofinė problema numato įvairių jos sprendimų galimybes, o tie sprendimai visada neišvengiamai pasirenkami pagal tai, kiek jie atitinka (neprieštarauja), įteisina (arba pateisina) ir pagrindžia (motyvuoja) tam tikrų socialinių grupių (klasių, sluoksnių ir pan.) kasdieninę, buitinę patirtį, jų gyvenimo principus, interesus, psichologinį nusiteikimą bei idealus; kita vertus, gyvenimo principų pasikeitimas verčia ieškoti kitų tos pačios filosofinės problemos sprendimų, atitinkančių tą pasikeitimą. Abiem atvejais teorinių sprendimų adekvatumas priklauso nuo progresyvumo tų klasių, pagal kurių interesus šie sprendimai yra pasirenkami. Logiškumas, nuoseklumas ir kiti imanentiniai teorijos teisingumo kriterijai yra pakankami tokiu mastu, koku mastu yra suderinami diskusijų dalyvių gyvenimo principai bei idealai.

idealizmas yra *vienpusiškąs*, perdėtas <...> vieno iš pažinimo bruoželių, pusių, dalelių išvystymas (išplėtimas, išpūtimas) į *atplėštą* nuo materijos, nuo gamtos, sudieviną abso-
liutą" (V. *Leninas*, Raštai, t. 38, V., 1960, p. 348—349).